

Тарас Мудрий

аспірант кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль
Науковий керівник: д.е.н., професор Володимир Горин

СПЕЦИФІЧНІ АКЦИЗИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Глобальна екологічна криза та прискорення кліматичних змін ставлять перед глобальним суспільством завдання пошуку ефективних економічних інструментів, здатних змінити поведінку суб'єктів господарювання у бік зменшення негативного впливу на довкілля. Особливе місце серед спектру таких інструментів посідають специфічні акцизи, які поєднують фіскальну та регуляторну природу й можуть слугувати важелем примусової екологізації виробництва і споживання. В Україні, де курс на гармонізацію законодавства з вимогами Європейського зеленого курсу розглядається одним із аспектів європейської інтеграції, реформування акцизного оподаткування у контексті зміцнення його впливу на процеси екологізації економіки набуває особливого значення [2; 8].

Теоретичним підґрунтям застосування специфічних акцизів для сприяння процесам екологізації економіки виступає концепція податку Пігу (податку на зовнішні ефекти), обґрунтована А. С. Пігу у 1920 році. Відповідно до неї, за умов негативних екстерналій ринок систематично виробляє «шкідливих» благ понад суспільно оптимальний обсяг, оскільки виробники не повною мірою відчують соціальних витрат від своєї діяльності. Проте, якщо акцизний податок встановлений на рівні граничних зовнішніх витрат, то це примушує виробника інтерналізувати екологічний збиток і тим самим наближає рівноважний обсяг виробництва до суспільно ефективного [6]. Ця думка виступає концептуальним підґрунтям усієї архітектури екологічного оподаткування як у країнах ЄС, а також державах, які перебувають на різних етапах європейської інтеграції.

У системі фіскальних екологічних інструментів акцизне оподаткування посідає особливу нішу завдяки своїм особливостям. На відміну від прямого екологічного податку, який нараховується на фактичні обсяги викидів або забруднень і потребує складної системи моніторингу, акцизний податок на пальне чи енергоносії стягується на стадії виробництва або реалізації товару, а отже, значно простіший в адмініструванні. Водночас акцизний податок опосередковано відображає екологічну шкідливість товару через вуглецевий вміст або токсичність, що свідчить про відповідність такого податку поняттю «непрямий податок Пігу». Ключовим критерієм у цьому випадку виступає відповідність ставки акцизного податку реальним зовнішнім витратам, які пов'язані із споживанням оподаткованого товару.

Структура оподаткування специфічними акцизами в Україні охоплює кілька груп товарів з потенційно значним екологічним виміром – пально-мастильні матеріали, природний газ, електроенергію, тютюнові вироби та алкоголь. З позиції потенціалу екологізації найбільш значущими є акцизи на пальне, які водночас виконують роль інструмента вуглецевого ціноутворення в транспортному секторі.

Модернізація архітектури акцизного оподаткування в Україні отримала чітку хронологічну детермінацію із набранням чинності Законом України № 3878-XI [10]. Цей документ регламентує поетапне (до 2028 року) наближення вітчизняних ставок акцизного податку до мінімальних стандартів, визначених Директивою Ради 2003/96/ЄС. У межах реалізації чергового дискретного етапу реалізації вимог цього Закону, у 2026 році фіскальне навантаження на різні види пального було суттєво підвищено. Наразі базові специфічні ставки акцизного податку становлять:

- на бензини моторні – 300,8 євро за 1000 літрів;
- на дизельне пальне – 253,8 євро за 1000 літрів;
- на скраплений газ (автогаз) – 198,0 євро за 1000 літрів.

Стрімка висхідна динаміка, зокрема висока амплітуда зростання ставок акцизного податку на скраплений газ відносно базису 2024 року відображає намір держави посилити фіскально-екологічне навантаження на сектор транспорту і адаптувати національне законодавство до загальноєвропейських нормативів.

Незважаючи на наявність у вітчизняній податковій системі специфічних акцизів та екологічного оподаткування, Україна тривалий час відставала від стандартів ЄС у питанні ефективного вуглецевого ціноутворення. Оцінки ОЕСР засвідчують, що в Україні сукупні надходження від екологічно пов'язаних податків коливаються в межах 2% ВВП, з яких близько 70-80% припадає на енергетичні податки, насамперед акцизний податок на пальне. Водночас інші фіскальні платежі зі значним потенціалом регулювання процесів екологізації економіки не містять екологічного компонента. Зокрема, транспортний податок взагалі його позбавлений, а плата за землю практично не реалізує регуляторного потенціалу. Внаслідок цього значна частина потенційних доходів бюджету від «зелених» фіскальних платежів залишається не мобілізованою [7].

Тенденції оподаткування акцизним податком пально-мастильних матеріалів з початком повномасштабної війни свідчать про певну корекцію політики держави у цій сфері, продиктовану вимогами воєнного часу. Так, у 2022-2023 рр. для стабілізації ситуації на ринку пального та його адаптації до шоків воєнного періоду було впроваджено низку антикризових заходів (запровадження нульових ставок податку та знижених тарифів), однак з 2024 року можемо простежити тенденцію до поступального підвищення фіскального навантаження на ринок пального. Впроваджений довгостроковий графік виконання євроінтеграційних вимог підтверджує, що попри екзогенні шоки держава повернулася до стратегії довгострокового екологічного і вуглецевого ціноутворення. Проте за умов поточної нестабільності фіскальна мотивація наповнення бюджету нерідко конкурує з регулятивною, що створює додатковий інфляційний тиск на економіку в середньостроковій перспективі.

Порівняльний аналіз практики ЄС свідчить, що ефективна екологізація через специфічні акцизи потребує виконання низки умов. Зокрема, ставки акцизного податку на різні види пального мають бути диференційовані відповідно до їхнього реального вмісту вуглецю чи токсичних речовин. Крім цього, доходи від справляння «зелених» специфічних акцизів повинні мати чітке цільове призначення і спрямовуватись на фінансування екологічних програм або

компенсацію негативного впливу інших фіскальних платежів на домогосподарства з низькими доходами (принцип «подвійного дивіденду»). Нарешті, необхідна постійна індексація ставок акцизного податку з урахуванням інфляції та динаміки зовнішніх витрат. Як свідчить досвід Швеції та Данії, у яких система екологічного оподаткування розвивається протягом кількох десятиліть, продумана політика оподаткування специфічними акцизами може помітно змінити структуру енергоспоживання без втрати конкурентоспроможності економіки.

Важливим кроком на шляху до екологізації економіки України стало заснування Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації, діяльність якого спрямована на реалізацію завдань «зеленого» переходу та реалізацію принципу «подвійного дивіденду» на національному рівні. Проте вітчизняна система екологічного оподаткування лише частково відповідає досвіду країн ЄС, тому її реформування у контексті приведення до вимог Європейського зеленого курсу є передумовою успішного просування України на шляху до євроінтеграційного прогресу у сфері кліматичної політики.

Мінімальні вимоги для повної гармонізації вітчизняної практики справляння акцизного податку з директивами ЄС (Energy Taxation Directive) в частині оподаткування енергоносіїв передбачають:

- перехід від діючої адвалорної моделі оподаткування електроенергії до специфічних ставок акцизного податку, деномінованих у євро за МВт-год, із введенням диференційованих преференцій для генерації з відновлюваних джерел енергії;
- трансформацію інституту фіскальних преференцій, зокрема скасування пільг на авіаційне та морське паливо для внутрішніх перевезень;
- інтеграцію екологічної компоненти в оподаткування транспорту;
- поступове підвищення базових ставок екологічного податку до рівня, який забезпечує ефективне стримування емісії шкідливих викидів.

Кожен із цих кроків потребує скоординованих змін до Податкового кодексу, Бюджетного кодексу і відповідних профільних законів. Водночас, реалізація потенціалу специфічних акцизів в контексті стимулювання екологізації економіки в Україні ускладнюється низкою бар'єрів: значними масштабами фіскального розриву, який змушує уряд балансувати між збільшенням доходів бюджету й уникненням додаткового інфляційного тиску; слабкістю системи моніторингу та верифікації фактичних обсягів викидів шкідливих речовин, що підриває можливість запровадження прямих податків на викиди і залишає специфічні акцизи основним доступним інструментом екологічного регулювання. Окремим викликом є ризик регресивного впливу підвищення акцизного податку на пальне для домогосподарств з низькими доходами.

Отже, специфічні акцизи, представлені в Україні акцизним податком є водночас найбільш розвиненим і найбільш недовикористаним інструментом стимулювання екологізації економіки, який має сформовану інституційну базу та поступово трансформується у напрямі наближення до європейських стандартів. Проте досягнення цілей Зеленого курсу ЄС потребує не лише законодавчих змін, а й забезпечення системної інституційної спроможності, щоб екологічні пріоритети

акцизної політики не розмивалися під тиском кон'юнктурних рішень в умовах воєнної та повоєнної нестабільності.

Список використаних джерел:

1. Goulder L. H., Parry I. W. H. Instrument Choice in Environmental Policy. *Review of Environmental Economics and Policy*. 2008. Vol. 2. № 2. P. 152-174.
2. Nazarkevych I., Sych O. Taxation as a Tool of Implementation of the EU Green Deal in Ukraine. *Regional Science Policy & Practice*. 2023. Vol. 15. № 1. P. 144-161.
3. Neuweg I. et al. Review of Environmental Taxation and Environmental Expenditure in Ukraine. OECD Environment Working Papers. No. 231. Paris: OECD Publishing, 2023.
4. OECD. Effective Carbon Rates 2023: Pricing Greenhouse Gas Emissions through Taxes and Emissions Trading. Paris: OECD Publishing, 2023.
5. Parry I. W. H., Heine D., Lis E., Li S. Getting Energy Prices Right: From Principle to Practice. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2014. 206 p.
6. Pigou A. C. The Economics of Welfare. 4th ed. London: Macmillan, 1932. 876 p.
7. Горин В. П., Квасниця О. В., Була П. В., Мудрий Т. П., Юзюк І. В. Екологічне оподаткування в Україні: поведінкові аспекти, фіскальні наслідки та вектори розвитку у контексті європейського досвіду. *Ефективна економіка*. 2025. № 9. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/7555/7681>
8. Горин В. П., Лободіна З. М., Булавинець В. М. Інструментарій публічних фінансів у реалізації моделі зеленої економіки: теоретична візія та проблеми ефективності. *Світ фінансів*. 2024. Випуск 4 (81). С. 18-35. DOI: 10.35774/SF2024.04.018
9. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації положень актів права Європейського Союзу щодо акцизного податку: Закон України від 18.07.2024 р. № 3878-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3878-20#Text>